

Catharina Grünbaum: Vår fattiga svenska

Talare

Catharina Grünbaum
Språkvårdare och hedersledamot i
Hugo Bergrothsällskapet

Datum

19 oktober 2012

Omständigheter

Tal vid Hugo Bergroth-sällskapets 20-årsjubileum.

Har någon i denna illustra församling, så väl förtrogen med svenska språket, någonsin hört klagomål över att detta språk skulle vara fattigt i jämförelse med andra språk?

Det har i alla fall jag, alldeles för många gånger. Man saknar motsvarigheter till både det ena och det andra som engelskan har – ja, det är ju mest i förhållande till engelskan som det klagas på den sverigesvenska sidan.

Jo, vårt språk är fattigt skall så bli för den som inte gitter se sig omkring i det för att ens få en glimt av vilka skatter det hyser.

Vårt språk är fattigt, skall så bli för den som inte gitter se sig omkring i det för att ens få en glimt av vilka skatter det hyser.

Och då tänker jag inte bara på ordet lagom, som anses så unikt både för svenskan och det svenska kynnet. Nu finns det faktiskt andra språk som hyser ett motsvarande ord. Men det saknas i den rika engelskan, och i franskan, tyskan och danskan likaså.

Låt gå för lagom, säger den klagande, men vi har ändå till exempel inga morfem för att skapa diminutiv. Tyskan har -chen och -lein: Gretchen,

Brüderlein, spanskan har -ito/ita: un poco, un poquito – 'lite' och 'ännu mindre', och Carmen, Carmencita, italienskan liknande: signora-signorina. För att inte tala om ryskan, där man till och med i verben kan peta in ett morfem som uttrycker intensitet, storhet eller litenhet.

Vi klarar oss i svenskan, likafullt. Någon riktig motsvarighet till Gretchen har vi visserligen inte, men vi kan i alla fall säga Greta-lill. Detta -lill är förstås inte totalanvändbart: Britt-Marie-lill låter inte alldeles naturligt.

Men ofta finns det andra utvägar. Lilla Stina kan bli Stina-stumpan, hennes bror Per Pelle ponken eller till och med Pelle-plutten.

Med förled som små- och stor- kan vi göra sammansättningar som småstad med motsatsen storstad, man kan servera småvarmt och jaga både storvilt och småvilt.

Vi har hypokoristiska diminutiver, smekformer, som lillflickan och småpojarna. Och visst kan vi diminuera eller åt andra hållet intensifiera både verb och adjektiv: småstäda/storstäda, småsnyfta/ storgråta, smågnabbas/storgråla och till och med stormgråla. Vi kan småtrivas och stormtrivas, småflina och storskratta. Man kan vara småfånig.

Vi har förstärkningsord som nästan blir morfem: jättebra, kanonbra, urbra, helbra, skitbra, dödbra.

Färger kan förstärkas: knallblå, illgul, chockrosa.

Vi har vidare begåvats med avledningsändelsen -is, vardaglig men praktisk, eftersom den lånar sig till både substantiv och adjektiv och åt he- la syntagmer: Bysis (gammal kortform för bysättningshäktet) champis, kändis, stridis, grattis, bakis, och de omistliga finlandssvenska specialiteterna krabbis och morkis. Så långt på sin vandring uppåt på stilskalet har -is gått att Arbis i dag är ett officiellt namn.

Men annars är det i sammansättningarna som svenskan visar sin rikedom. Sammansättningar skapas oavbrutet i svenska språket, somliga tillfälliga, andra lexikaliserade. De flesta är alldeles odramatiska, som stolsben och pensionsförsäkring.

Möjligheten att skapa sammansättningar har vi på både gott och ont. Vi är överrika på odrägliga myndighetsförlängningar som målsättning för det enkla mål och frågeställning för fråga, för att inte tala om påhitt som kvittblivningsproblematik (problemet att bli av med soporna) eller

resursallokering och målfunktion och prestationsenhet (fråga mig inte vad som avses). Sammansättningar kan bli till hela paket för ett mångordigt innehåll, paket som inte alltid är så lätta att packa upp. Men inte så få av våra sammansättningar är å andra sidan poesi i vardagen: sommarvarm, vintervit, dödsmärkt: "have the marks of death on one's face" är vad en svensk-engelsk ordbok tillhandahåller för det senare, och det är ju inte ett begrepp utan en beskrivning.

När vi i Dagens Nyheter en gång bad läsarna att skicka in vad de tyckte var svenska språkets vackraste ord kom det förstås sådana som solidaritet, vänskap och kärlek.

Men de ord som låg i topp var ord som dags- meja, solregn, skärgård, sunnanvind, sjöbris, havsblå. Särskilt avhållet var vårdagjämning. Finns det något ord som väcker sådana förhoppningar om ljus och liv i våra vinterfrusna bröst som vårdagjämning? Vad är vernal equinox mot det? En doftlös term.

Om svenska vore ett världsspråk, då skulle den svenskspråkiga lyriken vara världslyrik, från folkvisan till Tranströmer. En sådan språkglädje som det finns hos till exempel Stiernhielm, med friskdaggdrypande druvor, bäst att njuta av dem innan man ligger där stockstelnad, styver och döder.

Och när barn fick skicka in sina älsklingsord, då blev det sådana som sommarängel – betydelsen är oklar, men kan man tänka sig något vackrare? – och stjärnprickig.

Av de här enkäterna att döma är vi häruppe ett släkte som törstar efter naturupplevelser och skönhet mer än efter filosofiska och moraliska begrepp. Och vi uttrycker dem med sammansättningar.

En särskild sammansättning, som jag i och för sig drar mig för att ta upp här vid detta festliga middagsbord, men som ni kanske är rustade att möta efter Mikael Reuters referat från student- en Hugo Bergroths gungiga överfart till Sverige, där den unge resenären bland många andra finlandismer använder ordet spuggla, det är vinterkräksjuka. Denna plåga som varje år drab- bar sjukhus och skolor kallas på engelska winter vomit disease – en klinisk benämning. Men det svenska ordet har nästan en poetisk klang, det påpekade en ändå av samma sjuka hårt prövad småbarnsmoder i min närhet. Jovisst, det har sammansättningens

rytm, och det lever i en krets av vackra grannar som vinteräpplen, vinterträdgård, vinterpalats, vintersolstånd. Vinterkräksjukan är en åkomma värdig en snödrottning.

Men vi ska inte glömma syntaxen. Möjligheten att inleda en mening med vilken satsdel som helst, det är sannerligen en gåva till svenska språket! Jag reser till Helsingfors i morgon. I morgon reser jag till Helsingfors. Till Helsingfors reser jag i morgon. Reser till Helsingfors gör jag i morgon.

Engelskan har inte alls samma möjlighet att sätta vad som helst i fundamentalsställning utan att det blir konstlat.

Ibland undrar jag om inte en betydande orsak till att Astrid Lindgrens språk är så spänstigt beror just på att hon utnyttjar den här möjligheten. Den har man inte alls på samma sätt på engelska, och kanske är det en del av förklaringen till att hon inte alls är något stort namn i England, medan tyskarna, som har en friare ordföljd, kramar ihjäl henne. Men hör bara på några exempel: Emil hade en mysse. "Emil had a cap." Den hade hans pappa köpt åt honom. "His father had bought it for him." Myssen hade Emil i ständigt bruk, den kunde han inte vara utan. "Emil always had his cap on, he could not be without it."

Om svenska vore ett världsspråk, då skulle den svenskspråkiga lyriken vara världslyrik, från folkvisan till Tranströmer. En sådan språkglädje som det finns hos till exempel Stiernhielm, med friskdaggdrypande druvor, bäst att njuta av dem innan man ligger där stockstelnad, styver och döder.

Hos romantikern Stagnelius blir det enkla gräset till smaragdegrunden och himlen till azurrymdernas kristallesalar.

Karlfeldt bjuder på ord och formuleringar som skymningsväg, månglittermjöl ("Sub luna bibo, mörkt är mitt öl, svarmältat korn dess kärna, skummet av månglittermjöl"), "vi skynda bort på ångestheta sulor".

Diktonius skapar sådana nödvändighetsord som tanketrassel men också poesi som "läppjanljuva minnen" och sommaraftonsvalan, besläktad med Harry Martinsons träflöjtsklara gök, som ropar åt den ljuva Aino i det susande Karelen i hans "Aniara".

Lars Huldén sitter i bilen ”på höger frambänk / och betraktar din ljuva gasfot”.
Tomas Tranströmer kör ner händerna i sina haydnfickor.

Ordskapande och ordlek har vi också hos Cornelis Vreeswijk och Povel Ramel och många andra utanför den höga lyriska parnassen. Jag kunde hålla på hela kvällen och visa upp ordrikedomen, men jag ska nöja med ett exempel från en genre där sverigesvenskar och finlandssvenskar konkurrerar men samtidigt är bäst i hela världen: snapsvisan.

Jag är getingen, färdknappen, orren och göken. Jag är tutingen, rackaren, järnet och kröken. Knappen innanför västen är jag. Jag är klämtaren, luringen, nubben och fjutten. Jag är jamaren, rövaren, supen och hutten. Ja, den godaste pärlan är jag.

Inte förrän någon visar mig med konkreta exempel att det finns språk som har fler namn på snapsen än svenskan kommer jag att erkänna att vårt språk är fattigt – och då bara på det området.

(Jag tackar grammatikern Maria Bolander, som gjort mig uppmärksam på Astrid Lindgrens bruk av satsfundament och Ulrika Thunstedt, som med sin snapsvisa vann det svenska mästerskapet i genren 2003.)

Taggar

2010-tal, 2012, Kvinna

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/catharina-grunbaum-var-fattiga-svenska>